

Зріз проблеми

Василь Скрипка

З ПІСНІ СЛОВА НЕ ВИКИНЕШ?

Я написав цю статтю багато років тому. Але тоді з відомих причин не зміг її надрукувати. Та й зараз вона, гадаю, може викликати в деякого роздратування чи внутрішній спротив. Але — хоч і неприємно — мусимо проковтнути цю «пігулку» задля нашого естетичного одужання. Тому наважуюсь повернутися до давньої статті. Надихає мене на цю публікацію і те, що свого часу ідея статті була підтримана Василем Стусом, лист якого я подаю в кінці. Чимало з його побажань я виконав, доопрацювавши статтю (раніше вона називалася «Скіпетр і пісня»).

Народна пісня у всій розмаїтості відображає життя, вона широкоформатна. І тому здається вона не вибагливою, не гордою. Але це не так. Вона дуже цнотлива, щира і разом з тим, безкомпромісна, правдива. Один літературний критик висловився: «Справжнє мистецтво завжди в опозиції до властей імущих». Ці слова, мабуть, найбільше стосуються народної пісні. Іван Франко звернув увагу, що вбивство царя пройшло повз увагу народу, а повісили простого чоловіка, опришка в Коломиї — люди склали співанку.

Народна пісня виникла від безпосереднього враження, або й з уяви про героя, ватажка, який діє у формах, епізодах, як діяли б і в яких могли б виступити тисячі. Звідси в піснях дух вільнолюбства і демократизму. В українських піснях царські особи якщо й траплялися, то в зв'язку з негативним впливом на долю простої людини. Народ не творив абстракцій, а звідки знати йому, як живуть і що думають царі.

Політики і політика тільки після революції заронюються в народну поезію. Чим успішніше ідеї соціалізму вносилися в маси і ставали «матеріальною силою», тим інтенсивніше пульсували в народній поезії. Багато важили романтичні мрії, сподівання. Але там, де поезія малювала дійсність як цілісність тих ідей, пісні довгої слави не зажили. Бо ідеї є ідеями, а життя вимагає свого від пісні. Тож подивимось, які «стосунки» у новітнього фольклору з державними діячами.

1. **Ленін.** Тут наші теоретики полюбляють посилатися на слова М. Горького з трибуни І з'їзду радянських письменників

1934 р. про те, що «фольклор в наші дні підніс Володимира Леніна на висоту міфічного героя давнини, рівного Прометеєві»¹. А проте, гадаю, швидше заслуговує тут на увагу думка Н. К. Крупської, яку можна цілком віднести до більшості фольклорних легенд і пісень про Леніна: «С большим интересом прочла Вами присланную легенду (про Леніна.— В. С.). В ней почувствовалось нечто от фольклора, есть в ней известная поэзия, пахнет Сибирью. Но это не фольклор»².

На Україні з численної Ленініани виділяється єдина пісня «Була зима з відлигою». Вона розгортає жахливу картину злигоднів, страждань солдатів за першої світової війни. До реалістичних подробиць фронтового життя вплітається антиномний штрих природи — замкнена картина, зроблена пластично, з величезним чуттям, яка далі вивершується рятівним мотивом, благословенною надією: у борінні ворожих сил перемагає символічний сокіл. Але це не кінець. На жаль, розумна пісенна міра втрачається, з'являється штучна кінцівка — не в тому, що той сокіл дешифрується: Володимир Ленін. Пісня не обмежилась одним епізодом, колізією, кульмінацією і розв'язкою, логічними в народних творах. Далі зачеплено і смерть Леніна. Дехто вказує на конкретного автора пісні. «Народні співці настроювали свої кобзи, ліри на високу ноту. І ось 1927 року студентом робітфаку одного із вузів тодішньої столиці України — Харкова Г. Пан-

¹ Горький М. Про літературу.— К., 1954.— С. 512.

² Крупская Н. К. Об искусстве и литературе.— М., 1963.— С. 71.

чеком на ярмарку складено пісенний твір про Леніна. Виконував його у супроводі кобзи співець на прізвище Чернігівець»³. Характерна мішанина-плутанина: «Народні співці настроювали» і «студентом... складено». Може, дописано саме оту неорганічну кінцівку?

Жанр твору «Була зима з відлигою» визначають як думу. Але це не так просто зробити: доводиться вдаватися до самозаперечень, обмовок: «Перша з найзначніших радянських дум—це дума про Леніна «Була зима з відлигою, а другая люта», яку чомусь називали «Піснею-легендою». Правда (оце ж і відповідь на те «чому?»—В. С.), по своїй строфіці і музикальній структурі вона багато в чому нагадує пісню, але все ж таки вся її основа, образи, система цих образів дають повну підставу вважати її думою, а не піснею»⁴.

Саме тоді постало питання про створення радянського епосу, отож, за принципом «чого зволите?» виконано замовлення. Ніяка то не дума. Баладна пісня, що деякими рисами нагадує «Пісню про Байду». Скажуть, якісь варіанти починаються з «Гей, гей». Скільки на початку не гейкай, а всередині не натискай на дієслова (4-й куплет) та не говори грішною прозою («до зброї, до зброї», «і от його не стало»),—думи не вийде. Пісня—гарна. І більш нічого про Леніна нема вартісного.

А тим часом з'являються в нас розділ за розділом і цілі збірки «фольклорних» творів про Леніна. Білоруси спромоглися на збірку⁵. Питається, чому на сьогодні в Росії нема збірки пісень про Леніна? Росія може собі дозволити такий «пробел», там нікого ні в чому не звинуватять. А нам не гріх з добрим наміром і переборщити: треба ж «засвідчити», довести рівень ідейної зрілості, усвідомлення, готовності тощо. Та й врешті, кого оспівувати? Як не про Леніна, то що, про Махна? Ну-ну!

Читачеві, який хоче бути оптимістом, радимо звернутись до вчених людей. Вони різними вихилясами, маніпуляціями, або позичивши в Сірка очі доведуть: «Нові народні пісні про радість і щастя, про вільне життя будівників комунізму є, по суті, піснями про Леніна, про рідну Комуністичну партію»⁶. Ви подивіться (як по-

слухати вчених), що робилося! «Ще в передвоєнні роки на Україні створювались і побутували численні пісні, частушки, казки та прислів'я, головним героєм яких був Ілліч»; «особливо активно твориться і побутує народна Ленініана в післявоєнні роки, в умовах широкого розгортання кращих духовних сил вільного народу»; «у багатьох художніх творах трудящих Закарпаття фігурує символічний образ ленінської спадщини...»⁷.

Мені здавалося шедевром фольклороманії постановою створити пісню про М. Лермонтова та азербайджанського поета Нізамі. Але «символічний образ ленінської спадщини», хто розуміється на цьому,—вищих вершин нема. До такого ще ніколи і ніде фольклор не підіймався. Та й що ви хочете, «коли в кожній родині, у домі кожному том Ілліча на столі»⁸.

Напередодні 100-річчя з дня народження В. І. Леніна учені відкрили нове джерело Ленініани—творчість дітей. Дитяча безпосередність і наївність, схильність до фантазування є вже певною гарантією поетичності. Бо що найбільше губило твори дорослих, так це відсутність саме безпосередності, наївності.

Цитуємо з академічного журналу: «Не можна без хвилювання читати рядки з творів учнів Херсонської школи-інтернату № 2 на тему «Що б ми сказали Володимирі Іллічу Леніну в день його народження», які надрукувала обласна газета «Наддніпряньська правда». Як до живого, рідного й близького, звертаються діти до вождя, дарують йому свою любов, свою радість і все те неповторне, що може подарувати дитинство. Ось деякі висловлювання дітей. «Дорогий мій дідусю Ленін! Я ще невеличка дівчинка, навчаюсь тільки в четвертому класі, але я хочу зробити для тебе щось велике і дуже приємне. «А Оля Даниленко так звертається до Ілліча: «Я ніколи не бачила Тебе, але Ти завжди, немов живий, стоїш передо мною. І ніби запитуєш: «Ти вивчила уроки? Читаєш газети, цікавишся життям країни»⁹.

2. Сталін. Може, після смерті Леніна появились б вартісні речі про нього, та ще й у час, коли добре натискали на точильо, і фольклор гострили. Але з'являється «Великий Кормчий», і до Леніна, коли й звертаються (наприклад, у підрубці «Хто ж той сокіл, товариші?» та в непоганій пісні «Стоїть дуб зелений»), та більше для зіставлення, для підсвічування.

⁷ НТЕ.—1964.—№ 3.—С. 90.

⁸ Народ славить Леніна і партію.—К., 1968.—С. 289.

⁹ Маковійчук І. Народ славить // НТЕ.—1968.—№ 6.—С. 4.

³ Конотопець А. Перший струмок великої ріки // Молода гвардія.—1969.—20 верес.

⁴ Нагорний М. Перші зразки радян. дум і пісень // Народна творчість.—1939.—№ 2.—С. 18.

⁵ В. І. Ленін у беларускій народній творчості.—Мінск, 1967.

⁶ Нар. творчість та етнографія (далі—НТЕ).—1960.—№ 2.—С. 108.

Бо вже «кращі духовні сили вільного народу» спрямовані на оспівування нової великої людини, прояснення її родоводу, возвеличення, уславлення. Самому від себе бути великим важко на перших порах. Нездарма ж середньовічні царки своє походження виводили від римських і візантійських імператорів, а ті вже й поготів од міфічних богів та героїв походили...

Отак і з пісню «Стоїть дуб зелений». Дуже симпатична пісня, заключний мистецький, музичний і поетичний акорд Ленініани. Хоч псевдоленініана на тому не скінчилась й мала своїх поетів, навіть нові джерела, звідки важко було й сподіватись.

Але переходимо до буйних піснених вовчків* на дереві фольклору — творів про Сталіна. Досить назвати пісню «Із-за гір та з-за високих». Мала ж таки гучний успіх! Були й російські окремі дуже популярні, хоча б із такими словами: «Приезжай, товарищ Сталин, приезжай, отец родной». Здається, пісня з кінофільму «Кубанські козаки». До слова: козаки, яких тисячу тисяч вивезли під час розкуркулення за Урал, в ті роки вирушили на лісорозробки у тайгу за сто кілометрів од табору і по дорозі співали іншої пісні:

Ой, Губаха, ти Губаха,
Ти Хрестовая гора,
Надоїли чужі гори
І чужая сторона**.

Мені зовсім не хочеться ворухити гори нині покритих пліснявою статей, добірок і збірок про Сталіна. Хирлявими видаються нині пожухлими романтичний екстаз, псевдонародне замилювання при одній згадці імені вождя. Але погляньмо, як вітерець моди змінює кумирів і замилювання ними.

Найбільшою радістю, найбільшим щастям у житті В. Перепелюка було побачити Сталіна. Його мрія збулася 21 грудня 1949 р.: «І ось я не тільки побачив товариша Сталіна зблизька, а ще й перед ним співав свою думу про нього, нашого вчителя й рідного отця. Ще до відкриття занавіси я хотів оглянути кожну рисочку обличчя т. Сталіна. І ось завіса відкрилася, вдарив грім оплесків. За програмою наш хор мав виступати третім, і я мав можливість оглянути кожну рисочку обличчя Великого Вождя, Сталін був загорілий на сонці, наче тільки що прийшов з жнив, з поля, де всі пахощами зжатою жита, пшениці, начебто він тільки що поскладав

копи на великій ниві і прийшов на ці величні урочисті збори»¹⁰.

Уже від одного наміру — співати вчителю про вчителя можна згоріти від сорому. А як наприкінці зворушливо-наївно вписується Сталін до побуту колгоспника, присмачується естетикою хлібороба.

Пізніше Перепелюк обходить Сталіна, присвячує свою музу Леніну. Так, ім'я Леніна «в хату влетіло крилато, наче з фронту повернувся дорогий мій тато»¹¹. І тут зворушлива задушевність... Набутий досвідом комплекс, який об'єднує технічні навички, асортимент теплих кольорів, ніжність, інтимність.

Є в Г. Успенського оповідання «Випрямила»: як зігнутого життям чоловіка випрямила, тобто повернула самоповагу, людську гідність, скульптура Венери Мілоської. Авторів сучасного фольклору випрямляли вожді, а митці в свою чергу зіп'яленими образами Великих намагались «випрямляти» читачів. Дві цитати:

«Єврейський народний певець звязує імя великого Сталина со всеми событиями общественной и личной жизни. Из всех до сих пор опубликованных произведений советского еврейского народного творчества свыше половины непосредственно посвящено Сталину или тесно связано с его именем. Народный певец всегда видит перед собой этот светлый образ строителя человеческого счастья»¹².

«Радянський народ у своїх піснях цілком закономерно приділяє головну увагу вождю і вчителю трудящих усього світу — В. І. Леніну. Пісні про Леніна склалися на всіх етапах історичного розвитку нашої країни, з іменем Леніна...»¹³.

Отак тільки й співають. Але згадаймо, чи кому з вас доводилось чути ті пісні.

3. Хрущов. От уже хто в пісню не йшов! Сам був гуморист, любив гумор, мимоволі спричинився до десятків і сотень анекдотів. А до пісні ніяк не підходив.

І все ж... Спершу новий «короткий курс», основи марксистсько-ленінської... підручники історії, аннали Вітчизняної війни. А там картини живопису: біля бліндажа, в окопах передової, в окопнику (з вірша поета) — емоційна форма наближує персонажа до грудей читача на відстань натіль-

¹⁰ Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР (далі — ІМФЕ). — Ф. 14—4. — Од. зб. 16. — Арк. 110.

¹¹ НТЕ. — 1958. — Кн. 2. — С. 135.

¹² Еврейская народная песня / Вступ. ст. проф. И. М. Добрушина. — М., 1947. — С. 27.

¹³ Українська народна поетична творчість: Підручник. — К., 1965. — С. 357.

* Вовчок — термін із садівництва, — добре відомий кожному, хто виплекав бодай одне деревце.

** На Уралі є Верхня і Нижня Губаха і назва гори — Хрестова.

ної сорочки, потім окопчик (не бліндаж з 3-ма накатами) — ніби укриття рядового, нашвидку видовбаний маленькою, утлюю лопаткою. Потім кіно, епічні полотна з космонавтами...

Паралельно виникає і «фольклор», але сильнішими, дійовішими виявляються інші види мистецтва. Та дарма: фольклор є фольклор. Подумайте, які каміння не славлються — алмази, топази, бурунди, корунди, а золото є золото. Отак вважайте, коли заговорив фольклор, — ото вже для вічності; глас народу — глас божий.

Поки що почнемо з самотнього гласу, та ж, нівроку, голосного, народної поезії:

Серед них орел найстарший,
Всьому люду звісний,
Секретар ЦК говорить
Про план семирічний¹⁴.

Орел. У цю мить забудьмо порівняння з анекдотів. Знаючи трохи особливості жанрів народної творчості, поділюся секретом: порівняння, які прикладаються, не завжди визначаються природою персонажа, а частіше зумовлюються специфікою того чи іншого жанру. Таким чином, якщо в пісні — «орел», то в анекдоті для того самого об'єкта «орел» — не обов'язково.

Підемо далі. «Справжній фольклор»... Коли маєте справу зі «справжнім фольклором», не забувайте про успадкованість, залежність від традиції. Навіть запозичення чи повнізнення тексту, чи окремої деталі — не має значення. Так, гуцули з Тячівського району співають:

Та прийшлисьмо до Кййова,
Почали гуляти,
Товаришу Хрущові
Привіт передати¹⁵.

Така ж сама цікавість — подивитись на Хрущова, очевидно, відрепортувати йому, побажати здоров'я, передати «гарні квітки» — висловлена і в інших коломийках. Видно і неозброєним (марксизмом-ленінізмом) оком, що то таки справжній фольклор. Але ми, щоб остаточно вбити невірних, вкажемо на рису традиційності:

Аби скоро весна прийшла,
Зацвів барвіночок,
Бись ми несли Сталінові,
А в подаруночок¹⁶.

Як бачимо, радянська традиція. Замість Сталіна — Хрущов, або як було, замість Гонти — Фрунзе. У фольклорі, як і в житті, — чого не буває. Говорили ж на

¹⁴ Бондаренко М. С. Вінок полтавських квіток. — Полтава, 1962. — С. 12.

¹⁵ Українські радянські народні пісні. — К., 1955. — С. 299.

¹⁶ ІМФЕ. — 14—4. — Од. зб. 16. — Арк. 85.

Хрущова — вірний лєнінець, забувши, як перед тим чітко сказано було поетом: «Сталінець вірний — Хрущов»¹⁷.

Усе нове в тих коломийках, бо, скажімо, я не можу згадати з класичного фольклору, щоб якому героєві квіти підносили. На Карпатах непогано виходить із сучасним фольклором про вождів. Чому, хтось може розв'яже. Бо, скажімо, моя тітка (родом з Дніпропетровщини), побувавши в Києві, вирішила свої радощі вилити у віршах, де заримувала і Хрущова, але в неї це вийшло незграбно.

Послала кудись — не надрукували. І автору з Херсонщини повернуто назад твір про М. Хрущова¹⁸. Літературні працівники вже недолюблюють сучасний фольклор, ігнорують і його, і авторів, а буває, що шпильки іронії відпускають. Але біда, справжня біда чатувала з іншого боку. Коли вся культура, а разом з нею і фольклор, розсмакувавши тему, видобували апофеозні, епохальні акорди про Хрущова, одним словом, творці набили руку, дійшли «свого зросту і сили», — герой раптом сходить з арени життя. І вся духовна спадщина летить шкереберть.

4. Брежнев. Апологетичні можливості фольклору, навіть напівфольклору, всілякої самодіяльності щодо постаті нового генсека вичерпались. Професіонали спрацювали. Для них перешкод нема. Пустили в суспільство пісню «Малая Земля». І це чи не єдиний твір. У народі ж — тільки маса анекдотів, зокрема й про ту пісню.

5. Партія. Партію через її специфіку важко оспівати в фігуральних образах, але й для неї знаходяться конкретні унаочнюючі величини. Проте вони тільки приблизно розкрили партію. Її суть ще не знайшла своєї оптимальної форми вираження. Трудно доводиться народним творцям. Але добре вже те, що читає із форм мистецтва дізнається: партія — ентелехія, дух, розлитий у суспільстві.

Відбулося «фольклорне» освячення. Партія — це родова, незалежна від людей і практики життя категорія, в чистому вигляді. Скажімо, її не можуть торкнутися, затьмарити ні голодомор 33 року, ні трагедії 37 року, ні голод 47 року, ні врядування Сталіна, ні таке потворне явище, як маоцзедунізм.

Фольклор про партію не відзначається відкриттями, але теж зворушливий. Так, батьками виступали Сталін, Хрущов, відповідно: партія — мати. А які можуть бути стосунки в Країні Сонця? Керівники —

¹⁷ Україна. — 1949. — № 10. — С. 5.

¹⁸ ІМФЕ. — Ф. 14—1. — Од. зб. 28. — Арк. 16.

батьки, а люди — діти, що між собою — брати.

Як же тебе нам
Та й не любити?
Ти — наша мати,
Ми — твої діти!¹⁹

Твір має вже невеличку історію щодо побутування на сторінках наших видань: у 1956 р. друкується зб. «На оновленій Волині» із зазначенням автора; газета «Соціалістична Харківщина» від 5.VII.1958 р. друкує без вказівки на автора; у 1959 р. газета «Вільне життя» (Тернопіль) друкує як народну пісню.

І в другій пісні співається:

Нам партія така мила,
Як рідная мати, (329)

А в третій до того маємо цілий каскад похвал, і як на «слова народні» — то трохи передано куті меду:

Ти — велич рідної країни,
Ти — правда зоряних віків,
Ти — серце й розум Батьківщини,
Ти — мати всіх Трудівників. (293)

А то один з народу так прямо і назвав свій твір «Про рідну матір» (298). Надзвичайно музикальний початок: «своєю матір'ю звемо ми Партію», і мускулатурний, експресивний ритм, піонерська окриленість можуть привести до того, що річ буде масово розспівана (на якійсь кушовій нараді словесників, піонервожатих, а потім і в школі): «І хлібороби співають у полі — Ллються про Партію теплі слова» (316).

Партія постає у «фольклорі» міфічною істотою, перед якою схиляються, в ім'я якої трудяться, живуть і вмирають люди. Непогана ілюстрація: «Славу партії ленінській пшениця співає»²⁰. Коли піснярі змушують усю природу співати тую славу, вони знають, що роблять. Вони думають, що творчість про партію — це надійна творчість, це творчість надовго.

А живе Партія в Москві. Не буду розгортати цілих сторінок, на підтвердження один зразок:

Так лети ж, крилата пісне,
Через гори та ліси,
Партії від України
Ти палкий привіт неси!²¹

Розвивається народна творчість — то, немов, стихія. «Ми за те не несем відповідальності», — так могли сказати у Російському географічному товаристві, коли їм закидали, чому збирачі не записують ве-

личальних пісень про Муравйова («Вішателя»). Наш же збирач (теоретики його й заохочують до того) намагається коригувати процес, а то й підкидає витвори чистого розуму. Наука впадає таким чином у блуд професіоналізму.

Один автор перелічує уможлидні праці, схоластичні, часом просто макулатурні, про обрядовість, про культуру нашого побуту, дозволила²², другий говорить про «переклади фольклору» (отакого ще не було!) як фактор збагачення «радянського способу життя», наводить цитатки науковців, скабрезні, віджилі віршовані сентенції поета С. Данилова²³. На сторінках книг уже нашого десятиліття можна натрапити на такі розумні речі: «Як стаў серп і молат, уцек ад нас голад», «Для нас партії слова — що крила для орла», «Счастлив тот человек, что живет в советский век»²⁴.

Не знаю, і той, хто мені розповів випадок, не назвав, які наводив О. Дей сучасні зразки М. Лукашу, але гадаю, це могли бути типу: «Прийшов газ на кухню нині — стало легше господині». Такі собі римачки. Гострий розумом М. Лукаш підтримав розмову. Мені, мов, теж траплялися подібні прислів'я: «Як будемо важку індустрію розвивати — не будемо бідгоря знати». «Цікаво, цікаво» — фольклорист витягує записник і занотує. Лукаш далі: «Якби не садили кукурудзу квадратно-гнездовим способом у полі — були б босі і голі». Вчений записує. Лукашу вривається терпець: «О. І. Дей — представник передових ідей»... Цей унікальний випадок — зі слів Г. П. Кочура.

Можна б тут наводити приклади, аналізувати положення науковців, але облишмо невдячну (для автора) і непотрібну (для читача) роботу. Я дуже шаную читача, навіть в особах догматичних: як читачі — вони зовсім не такі, як писачі (перепрошую за такий неологізм). Та кому вже дуже хочеться і щоб не звинуватили в голослів'ї, прочитайте абзац від слів: «Іншу основу має оптимізм нової історичної спільності людей» (цитована вже «Прогресивні традиції...»). — С. 64).

Не раз хотілося звернутися до колег: «Ви завжди відзначалися конформністю, завжди вловлювали найменший подув вітерця згорн... Зараз — гласність, демокра-

²⁰ НТЕ. — 1959. — № 2. — С. 106.

²¹ Народ славить Жовтень. — С. 229.

²² Прогресивні народні традиції в збагаченні радянського способу життя. — К., 1986. — С. 18.

²³ Там же. — С. 70.

²⁴ Радянська Конституція і художня культура // Зб. наук. праць. — К., 1983. — С. 83, 89, 91.

тія, перебудова... Виявіть послужливість і тепер, перебудуйтеся!» Ні, не перебудуються. Закостеніння, заскорузлість стали другою природою. У догмах тепліше (і безпечніше), ніж на вітрах життя. Може ці замітки хоч декого отверезять, застерезуть од непростимого гріха для науковця — фальші. Автор собі думає, що за найперших свідків занепаду всього нашого суспільства слід брати економіку і фольклористику; це виразно проглядалося давно.

Руїни громадянської війни і не меншої — сімдесятилітньої війни за соціалізм — позначилися не лише, так би мовити, на шлунках, — найбільшою розрухи, зазнала людська душа. Кажуть, не по чому й б'ють, як не по голові. Пошуки ворогів, репресалії — звідси і стан науки, її виродження та неміч і покручі науковців, що споганили себе нещирістю, злобою, ненавистю, зрадою інших, доносництвом.

Нижче — лист-відгук Василя Стуса (1970 р.), котрий читав і цю статтю, і всю розвідку автора «Пісні гідропонним способом» (150 с., 11 розділів, зокрема, «Бідна зозулиця», «Праця — межа щастя», «Фальсифікатори, або чи дуже помилявся академік О. І. Білецький» та ін.).

Василіо!

Кілька своїх думок з приводу:

1) Частенько ти пишеш, як науковець, а це, як на мене, неможливе. Тут краще подавати факти і мінімум коментарів (або й без них);

2) добре було б дати якусь приблизну статистику (скільки записів, сотні статей, двадцять дисертацій і все — на брехні);

3) обов'язково з погляду найчистішого: як це все страшно, коли імітують народ глухонімиї;

4) окремі завваги: колись співали про одруження, любов, чисті емоції etc., тепер — переважно (чи, може, 100%) — про щастя, КП і Конституцію. Що ж сталося? Як живуть люди, коли нічого, крім щастя,

не бачать? Тобто: об'єктивна анти... занятя дуже правовірних лаврових;

5) ваша контора — це навіть не синдикат, концерн, як мислилось, а товариство імпотентів по гвалтуванню народних душ;

6) робота написана різностильово — від кепкування до серйозної негачії (залежно від теми розглядуваної). Може, так і треба, але вичистити слід роботу — в стилістичному плані і витримати її в одному масштабі (особливо — масштаб сміливості);

7) мені здається, що робота багато не втратить, коли її пустити псевдонімно, забравши з неї явні сліди п'ятого поверху (п'ятого? чи четвертого?);

8) єдиний, як на мене, можливий стилістичний план — боло. В кожному разі все треба бачити з його висоти, бо все тут — про такі речі, які не можуть (мені здається) бути темою бурлеску, посміховиська, кепкування;

9) кінець — гарний*;

10) можна було б ширше дати про співвідношення фольклорних жанрів (скажімо, дума — скінчилась (окремі факти — анахронізми), анекдот — дуже мобільний, але існує як політичний жанр і вузькотемний — секс). Але цього, може і не слід, бо в усьому цьому — справа не фольклору, а справа паразитування на ньому, він тут — тільки як спосіб ще одного гвалтування;

Отже, може і вступ — про незчисленність способів гвалтування в нашу цивілізовану епоху. Якби я міг тобі чимось допомогти — то був би згоден, бо це багатуша тема;

11) може, десь — для порівняння — дати розділ (хоч і малий) про справжній фольклор (один приклад — з правого рукавонька вилетів сокол — дуже грає). От, скажімо, праця — тоді й тепер, гірка й радісна, людяна й нелюдяна.

Спасибі, Василю! Читання дало мені багато поживи для думань.

В. Стус

* Йдеться про післямову до всієї розвідки.